

KÖZLEMÉNYEK

Az esztergomi kódexfestő műhely a 12. században. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms II. 3. jelzet alatt őrizi Haymo Halberstadiensis, Origenes és Williramus az Énekek Énekéhez írt magyarázatait (*Expositiones in Cantica Cantorum*) tartalmazó 12. századi kódexet.¹ Az egyetlen olyan kötet ez, amely az esztergomi főszékesegyház korai könyvanyagából ránk maradt. Hogy ez a kódex Bernát spalatói érsek ajándékként került a főtemplomba, azt már 1902-ben megállapította Varjú Elemér.² A könyvből olvasható és első pillanatra talán különösnek tűnő bejegyzés („Hunc codicem dedit Pernhardus sancto Adalberto”) pontos értelmezését Körmendy Kinga adta meg.³

A régebbi magyar művészettörténeti szakirodalom azon az állásponton volt, hogy ez a *Cantica Cantorum*-magyarázat a korai magyar kódexfestő művészet kiemelkedő darabja.⁴ Újabbban azonban Wehli Tünde stíluskritikai vizsgálataiból arra a következtetésre jutott, hogy a kódex nem Magyarországon készült, hanem a délnémet, bajor könyvfestészet terméke, és vagy a salzburgi, vagy valamely más, de salzburgi hatás alatt dolgozó műhelyben készítették.⁵

A stíluskritika valóban fontos segédeszköze a kodikológiai kutatásoknak, de csak segédeszköze, amely a konkrétumok és az adott történeti körülmények figyelembevétele nélkül téves eredményekre vezethet.⁶

¹ CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica*. I. Bp. 1988. 1198. sz.

² VARJÚ Elemér: *Bernát spalatói érsek kódexe az esztergomi főegyházmegye könyvtárában*. = MKSz 1902. 199–202.

³ KÖRMENDY Kinga: *Szt. Adalbert esztergomi egyházának kódexei, könyvei 1543 előtt c. sajtó alatt levő tanulmányában*.

⁴ BERKOVITS Ilona: *Főegyházmegyei Könyvtár*. In: *Magyarország műemléki topográfiája*. Összeáll. GENTHON István. Bp. 1948. 291–292. – Uő.: *Illuminated Manuscripts in Hungary. XI–XVI. centuries*. New York–Washington, 1969. 19.

⁵ WEHLI Tünde: *Perugiai Bernát kódexe és a Pray-kódex helye a középkori magyar könyvfestészetben*. = *Ars Hungarica* 1975. 197–209.

⁶ Csak példaként említünk egy ilyen téves eredményt a stíluskritikának egy másik területéről. A schallaburgi kiállítás katalógusában (*Schallaburg '82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn*.) Balogh Jolán nagy alaposággal végzett stíluskritikai összehasonlításokat Mátyás király trónkártyájára vonatkozólag és ezek alapján úgy vélte, hogy az Mátyás király 1476-ban, Beatrixszal kötött házasságával datálható. Jóllehet az ugyanitt, a 76. számú táblán, színes reprodukcióval bemutatott tárgy már első pillantásra egzakt adattal szolgál. A királyi címerről ugyanis hiányzik a cseh címer (ott ugyanis nem ez, hanem a Hunyadi-ház címerének beszercei oroszlánja látható). Pedig Mátyás a cseh címer jelenlétét olyan fontosnak tartotta, hogy az összes korvinán ott található. Abban a nagy címerfestő akcióban is, amikor a címer nélküli kötetekre ráfestették Mátyás címerét, a négyes osztatú címer 1. és 4. negyedében a magyar vágások vannak, a 2. és 3. mezőbe a cseh oroszlán került. Ha Mátyás cseh királyságát ennyire fontosnak tartotta, lehetetlen, hogy a cseh címer éppen a házasságkötésre készített trónkártyán hiányozna. A pontosabban datálható keletkezési időszak tehát 1458–1468.

Ebben az esetben is, ha a kódex keletkezésének és adományozásának reális körülményeit vizsgáljuk, akkor az derül ki, hogy Welhli Tünde stíluskritikai megállapításai éppen az ellenkezőt bizonyítják, mint amit a tanulmány szerzője elgondol, tehát az, hogy a kódex csakis Magyarországon, közelebbről, feltehetően, az esztergomi érsekség kódexkészítő műhelyében jött létre.

A kódex adományozója ugyanis Perugiai Bernát, aki III. Béla király fiának, a későbbi Imre királynak a nevelője volt, természetesen az akkori királyi székhelyen, Esztergomban. Utóbb spalatói érsek lett. Tehát mindenképpen olasz ember. Ha a stíluskritikai vizsgálat arra az eredményre jutott volna, hogy a kódex miniatűrja itáliai vagy dalmáciai jellegű, akkor elképzelhető lenne, hogy Perugiai Bernát ezekről a területekről szerezte volna meg. De hogy ő, amikor az esztergomi főszékesegyház számára készített egy kódexet, azt Salzburgban, vagy valamilyen bajor scriptoriumban rendelte volna meg, az teljességgel lehetetlen. III. Béla korában erősek a magyar királyság francia és bizánci kapcsolatai, annál kevésbé a nyugat-ausztriai vagy bajor kapcsolatok.

Vizsont délnémet stílusnyomok bizonyosan igen erősek lehettek Esztergomban még a 12. században is. Hiszen azok a scriptoriumok, amelyek Szent István korában kétségtelenül minden püspöki székhelyen kialakultak,⁷ eleinte csak külföldről jött scriptorokkal és illuminátorokkal működtek és persze nem valami keleti, ősmagyar művészettel ékítették a kódexeket, hanem úgy festették, ahogy ők otthon, külföldön megtanulták, itt csak utódaiknál – tehát már a 12. században, itt született generációkban kaphattak bizonyos egyéni, vagy több oldalról gyarapodó vonásokat. Nem lehet kétséges, hogy az első magyar püspöki kódexfestő műhely és scriptorium Esztergomban alapított, hogy ebben a salzburgi vagy a délnémet hatás lehetett a legerősebb, az megint csak természetes, hiszen Szent István felesége, Gizella II. Henrik bajor herceg lánya volt. Így mindenképpen föltehető, hogy Esztergomban, ahol nemcsak a fejedelem, majd a király István is székelte és egyben a magyarországi egyház központja is lett, főleg bajor vidékről jött scriptorok és illuminátorok kezdték meg a kódexkészítést és az ő stílusukat sajátították el a későbbi, most már a Magyarországon született scriptorok és illuminátorok. Az erősen délnémet jelleg, tehát az, amit Welhli Tünde nagy alaposággal kimutat, tudniillik, hogy a *Cantica Canticorum*-kódex salzburgi hatás alatt dolgozó műhelyben készült, nagyon jól összeegyeztethető Berkovits Ilona korábbi megállapításával, hogy ez a kötet a korai magyar kódexfestő-művészet terméke.

Így tehát – Berkovits tételét továbbfejlesztve –, a kódex keletkezési helyét, most már a történelmi körülmények figyelembevételével éppen Esztergomban kereshetjük. Az már természetes a további stíluskritikai vizsgálatok feladata lesz, hogy megállapítsa, miféle újabb, más (francia, bizánci stb.) hatások keveredhettek a kezdeti irányzattal.

Az elmondottakkal kapcsolatban szeretnénk fölvetni a korábban „Csatári”, újabban „Admonti Biblia” néven ismeretes kódexszel kapcsolatban fölmerülő problémákat. A kettős névadásnak az az oka, hogy a díszes biblia a 12–13. században a benne található egyéb anyagok és más oklevelek tanúsága szerint kétségtelenül a csatári, a Gutkeled nemzetség által alapított bencés kolostor tulajdona volt. Ez tehát az első ismert tulajdonosa. Ismeretes az is, hogyan vesztette el a kolostor ezt a kivételesen nagy értékű tulajdonát, és hogy a kódex ismeretlen utakon végül is az admonti kolostor tulajdonába került és a bécsi Nationalbibliothek onnan 1937-ben vásárolta meg. Érthető tehát, hogy osztrák részről az *Admonti Biblia* nevet kapta. Mivel azonban a kódex semmiképpen

⁷ Hogy ilyen kódexfestő-műhelyeknek minden püspöki székhelyen kellett már Szent István korában működniük – mégpedig elég nagy teljesítményű műhelyeknek –, annak bizonyítéka Szent István második törvénykönyve, amelynek 1. pontja kimondja, hogy a tíz falunként építendő templomok számára „Vestimenta vero et coopertura rex provideat, presbiterum et libros episcopi.” Ilyen nagy tömegű szertartáskönyvet sem külföldről nem lehetett volna behozni, sem az akkor még alig néhány és föltehetően kislétszámú bencés kolostorban se lehetett volna elkészíteni.

nem Admontban keletkezett, nem az ottani kolostor volt első birtokosa, és főleg mert az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött és Szent István törvényeit tartalmazó, ugyancsak 12. századi kódex a tudományos irodalomban „Admonti Kódex” néven ismeretes, az „Admonti Biblia” elnevezés könnyen félreértésekre adhat okot. Ezért szerencsésebb lenne visszatérni az első tulajdonost jelző „Csatári Biblia” név használatára.

A *Csatári Bibliát*, amióta a magyar szakirodalomban ismeretessé vált, és később is a múlt legkiválóbb művészettörténészei: Berkovits Ilona, Dercsényi Dezső, Gerevich Tibor egyaránt Magyarországon keletkezett kódexnek tartották és bizonyították, mennyire megtalálhatók az analógiák a kor egyéb magyar művészeti emlékeiben. Velük szemben az ausztriai szakemberek a salzburgi eredetet vallották. Ezt az utóbbi álláspontot fogadta el Wehli Tünde, aki széleskörű stíluskritikai vizsgálatokat végzett a kódexben. Ő, ezen az alapon, a salzburgi műhely egy különleges, erősen bizánci hatásokat is mutató darabjának gondolta, s főleg a kódex ikonográfiai vizsgálatában fejtett ki hatalmas munkát.⁸

Nem lévén művészettörténész, természetesen nem kívánunk hozzászólni a stíluskritikai vizsgálatokhoz és ahhoz sem, hogy vajon hogyan tévedhettek ekkorát a régi nagy magyar művészettörténészek. Az előbbieken az esztergomi műhellyel kapcsolatban mondtak alapján szeretném fölhívni a figyelmet arra, hogy a *Csatári Biblia* keletkezésének problémáját az illetékes szakembereknek tovább kellene vizsgálniuk, s a kódex keletkezéstörténetét ismét át kellene tekinteniük.

Annyi bizonyos, hogy annak a föltételezésnek semmi alapja sincs, hogy a Biblia Salzburgból valamilyen úton-módon Admontba jutott volna már a 12. században, majd onnan, érthetetlen módon, Magyarországra került. Az is alaptalan föltételezés, hogy a magyar király birtokából ajándékként került át a Gutkeled-nemzetséghez és attól Csatárra. Miért lett volna egy ilyen díszes Biblia a magyar királyé és miért adományozta volna az akkor még jelentősebb szerepet nem játszó Gut-Keledeknek. Ha pedig figyelembe vesszük azokat a nyomós érveket, amelyeket az említett Dercsényi, Gerevich és Berkovich hoztak föl a magyarországi analógiákkal kapcsolatban, és azt, hogy a Wehli Tünde által is említett „bizánciasságot” nem német, francia és angol közvetítésben,⁹ hanem a Magyarország és Bizánc közt századokon át tartó erős kapcsolatokban lehet keresni, akkor elfogadhatónak látszik az a korábbi föltevés, hogy a Gutkeledék nemzetségi kolostoruk számára az alapításkor egy pazar Bibliát is adományoztak, amelyet egy magyarországi kódexfestő műhelyben készítettek, mégpedig föltehetően éppen a legjelentősebben, Esztergomban. Hogy a Biblia, amelyen föltehetően négy illuminátor dolgozott, nem a csatári kolostorban készült, az evidens. Az éppenséggel nem a legnagyobb bencés kolostorban semmiképpen sem működhetett olyan nagy kódexfestő műhely, amelyben négy kiváló művész is dolgozott.¹⁰

Ha a további vizsgálatok a mondtottakat figyelembe veszik, talán a *Cantica Canticorum* mellett az esztergomi műhely egy második darabjára derülne fény, s most már nemcsak a salzburgi, vagy a délnémet vonásokra összpontosulna a figyelem, hanem a korábbi művészettörténészek által fölvetett egyéb vonásokra is, valamint a paleográfia megállapításaira.¹¹

CSAPODI CSABA

⁸ WEHLI Tünde: *Az Admonti Biblia*. Bp. 1977. (Művészettörténeti füzetek 11.)

⁹ Uo. 13., 14.

¹⁰ A négy mester kezét már 1913-ban megállapította Swarzenski a Wehli Tünde előbb idézett könyve 3. jegyzetében említett művében. Ugyanezt az álláspontot vallja Wehli is.

¹¹ Mezey Lászlónak paleográfiai megállapításait nem lehet azzal az egy mondattal elintézni, hogy „A paleográfiai hasonlóságnak azonban a gazdagon illusztrált biblia esetében nem tulajdonítható túl nagy jelentőség.” (WEHLI: *i. m.* 12.)